

100 JAAR FILM IN BABELSBERG

Mythe, propaganda en commercie

Eerder publiceerde *Filmmagie* twee artikels over 100 jaar Paramount Pictures maar de oudste filmstudio is wel degelijk in Berlijn, in Babelsberg gehuisvest. — LUK MENTEN

Op 3 november 1911 werd de bouwvergunning verleend voor het filmatelier waarrond de befaamde Babelsbergstudio in de buurt van Berlijn zou ontstaan. De honderdjarige geschiedenis – in februari uitgebreid gevierd in aansluiting op het 62ste Filmfestival van Berlijn – was alleszins een bewogen periode. Babelsberg beleefde en overleefde vier verschillende politieke systemen: monarchie, de Weimarrepubliek, het nationaalsocialisme en de DDR. Op de plek die verbonden blijft met namen zoals Fritz Lang, Ernst Lubitsch en Marlene Dietrich, werd filmgeschiedenis geschreven met

Midden de jaren 20 is Ufa-Babelsberg de grootste en invloedrijkste filmstudio van Europa met dimensies die aan Hollywood doen denken.

meesterwerken in de stomme film, het begin van de klankfilm, maar ook met de nazipropagandaprenten en de centraal geleide filmproductie in de DDR.

Beginjaren en Weimarrepubliek

Door de brandweer uit het stadscentrum gestuurd wegens zijn gevaarlijke activiteit met ontvlambare nitraatfilm, vestigde cameraman Guido Seeber zijn Bioscop-atelier een eind buiten Berlijn in een verlaten fabrieksgebouw,

Dritte Reich

Hitlers nationaalsocialisten die in januari 1933 de macht hadden overgenomen, bedienen zich maar al te graag van speelfilms om hun denkbeelden te verspreiden. In Babelsberg worden de opengevallen plaatsen van hen die het slachtoffer waren geworden van Hitlers rassenpolitiek, uit het land waren verdreven of vrijwillig vertrokken, door partijgenoten ingenomen. Onder hen regisseur Veit Harlan, maker van de tot Jodenhaat oproepende film *JUD SÜSS* (1937). In opdracht van de staat wordt in 1937 Ufa opgekocht. In 1942 worden alle Duitse filmbedrijven verenigd als Ufa-Film, afgekort Ufi.

Volgens de instructies van propagandaminister Joseph Goebbels worden niet alleen speelfilms gemaakt die de nazi-ideologie ophemelen. Babelsberg maakt ook passende gevechtsscènes wanneer er niet genoeg origineel materiaal van de militaire cameralui voorhanden is om in de *Wochenschau* in de filmzalen de oorlogsvorderingen te documenteren. Toch bestaat het overgrote deel van het filmaanbod tijdens de oorlogsjaren uit amusement. Kosten noch moeite worden gespaard voor *MÜNCHHAUSEN* (1943, Josef von Baky) met Hans Albers in de hoofdrol. De best betaalde filmster is de Zweedse Zarah Leander, dikwijls in de rol van een verleidster en zangeres met een zware contra-altstem. Van 1937 tot '42, toen zij na het afwerken van haar contracten naar haar land terugkeerde, trad zij in een tiental films op. Daartoe behoren *ZU NEUEN UFERN* en *LA HABANERA* (allebei 1937, in regie van Detlev Sierck, die vervolgens in Hollywood als Douglas Sirk voortwerkte), *ES WAR EIN RAUSCHENDE BALLNACHT* (1939) en *DIE GROSSE*

ASTA NIELSEN

CHEF-CAMERAMAN KARL FREUND (IN WIT PAK) OP DE SET VAN *DER LETZTE MANN*, W. MURNAU

in Neubabelsberg zoals het toen heette. Er vlak naast liet hij een glazen serre optrekken om films bij daglicht te draaien. Op 12 februari 1912 staat de actrice Asta Nielsen voor Seebers handgedraaide camera. Het is de eerste opnamedag van het ambitieuze melodrama *DER TOTENTANZ*, 23' lang, op maat gemaakt voor de rijzende filmster. De Deense had zich net met haar ontdekker/echtgenoot/regisseur Urban Gad in Duitsland gevestigd. Hetzelfde jaar volgen nog zes films met Asta Nielsen. Het bedrijf wordt uitgebreid, naast doordeweeks kijkvoer levert Bioscop ook fel geprezen kunstfilms af zoals *DER STUDENT VON PRAG* (1913) over een jongeman die zijn spiegelbeeld aan de duivel verkoopt en *DER GOLEM* (1915), allebei met de beroemde theateracteur Paul Wegener. Tijdens de Eerste Wereldoorlog staat de productie op een laag pitje. Door de fusie van Bioscop met Decla en vervolgens de overname in 1921 van Decla-Bioscop door Ufa (eerder al het grootste filmconcern), wordt Babelsberg een ruim van productiemiddelen en talent voorziene hoofdspeler in de filmindustrie. Na het succes van *DER MÜDE TOD* (1921), registreert Fritz Lang het groots opgezette tweedelige *DIE NIBELUNGEN* (1924). Midden in de jaren 20 is Ufa-Babelsberg de grootste en invloedrijkste filmstudio van Europa met dimensies die aan Hollywood doen denken. De voorthollende muntontwaarding maakt het gemakkelijk spektakelfilms met vele figuranten te maken en die goedkoop te exporteren. De Duitse film neemt ook internationaal het voortouw door technische en artistieke vernieuwingen. Zo wordt bij de opnames van F. W. Murnaus *DER LETZTE MANN* (1924, met steracteur Emil Jannings) de camera van het statief losgekoppeld. Andere films experimenteren met 'expressieve belichting' en uiterst vernuftige decors.

Het floppen van Fritz Langs meesterlijke maar extreem dure sciencefictionprent *METROPOLIS* (1927) doet Ufa financieel de das om. Het tekent een 'gijzelovereenkomst' met de Hollywood-groten MGM en Paramount om te overleven. Het contract voorziet een krediet van 17 miljoen rijksmark maar ook een clause waardoor de Ufa-bioscopen volop films van beide Amerikaanse studio's moeten vertonen. De rechtse mediamagnaat Alfred Hugenberg koopt het concern op en weet Ufa uit het contract vrij te kopen. Maar vanaf nu zal er – om de dagelijkse ellende tijdens de depressie te helpen vergeten – vooral amusement worden afgeleverd, zoals de muzikale komedie *DIE DREI VON DER TANKSTELLE* (1930), waarvan de gelijktijdig gemaakte Franse versie *LE CHEMIN DU PARADIS* in Frankrijk een even groot succes wordt als het origineel in Duitsland.

Klankfilm was voor Ufa in het midden van de jaren 20 al technisch mogelijk. Toch werd gearzeld totdat de VS ermee startte (*The Jazz Singer*, 1927). Met een paar jaar vertraging volgde Ufa met *MELODIE DES HERZENS* (1929) en zette meteen in op het vervaardigen van films in verscheidene talen. Zo werd, in de hoop op het veroveren van de Amerikaanse markt, acteur Emil Jannings uit Hollywood teruggehaald om met hem *DER BLAUE ENGEL* (1930, Josef von Sternberg) in Duitse en Engelse versie te maken. Het werd een wereldsucces en met Marlene Dietrichs intrigerende femme fatale-rol de start van een internationale carrière. In volgende films wordt, liever dan Duitsers Engels te laten spreken, overgeschakeld op het gelijktijdig draaien van films met een Duitse, een Franse en/of Engelse cast.

FRAUEN SIND DOCH BESSERE DIPLOMATEN

LIEBE (1942, Rolf Hansen).

Omdat in de VS Technicolorfilms (o.m. *Gone with the Wind*, 1939, Victor Fleming) furore maakten, zetten de nazi's alles op alles om het Duitse Agfacolor-systeem speelklaar te maken. Goebbels zag de productie van kleurenfilms als een staatszaak. Hij moeide zich ook persoonlijk met alle mogelijke aspecten, van themakeuze tot rolbezetting. De eerste kleurenfilm, de komedie *FRAUEN SIND DOCH BESSERE DIPLOMATEN* met de Hongaarse actrice/danseres/zangeres Marika Rökk, was na tijden geldverslindende technische problemen in 1941 klaar. Naast zwart-witprenten zou Ufi tot 1945 nog een dozijn kleurfilms afleveren. Op één uitzondering na waren dat revue- en muziekfilms, liefdesfilms en komedies die met de schrijnende oorlogsrealiteit niets te maken hadden.

De enige uitzondering is *KOLBERG*. In een regie van Veit Harlan, in opdracht van Goebbels, verheerlijkt deze dure geschiedenisfilm het verzet van de burgers van Kolberg aan de Oostzee tegen het leger van Napoleon in 1806. Pure oorlogspropaganda, bedoeld om de Duitsers aan te sporen toch door te vechten. Vijfduizend frontsoldaten en 2000 matrozen worden voor de gevechtsscènes vrijgemaakt. Op 30 januari 1945 vindt de officiële première plaats in het platgebombardeerde Berlijn, in een van de weinige nog overeind staande bioscopen...

DDR

Van april 1945 tot december '47 lag de filmproductie in Babelsberg stil. De westerse geallieerden zagen niet meteen de noodzaak in om een nieuwe Duitse filmproductie uit de grond te helpen stampen. In het onder Sovjetbestuur gekomen deel van Duitsland echter wordt

onder impuls van het nieuwe 'centrale bestuur voor volksopvoeding' op 17 mei 1946 het nieuwe filmconcern DEFA (Deutsche Film-A.G.) opgericht dat datzelfde jaar drie speelfilms in de zalen brengt. De eerste is Wolfgang Staudtes in het puin van Berlijn gedraaide *DIE MÖRDER SIND UNTER UNS* (1946) over het morele probleem van ongestraft gebleven oorlogsmisdadigers. Voor actrice Hildegard Knef, in de rol van een overlevende van een concentratiekamp die zich het lot aantrekt van een getraumatiseerde ex-legerarts, het begin van een grote carrière. De eerste jaren na de oorlog kon de Duitse film nog als een eenheid worden gezien. Nadat de oprichting van de DDR (7 oktober 1947) en van de Bondsrepubliek (23 mei 1949) de Duitse deling hadden bezegeld, werd ook de film in twee kampen gesplitst waarbij de productie in het Oosten door de staat werd geleid en in mindere of meerdere mate als propagandamiddel werd aangewend. De eerste DEFA-films worden gedraaid op andere locaties in de buurt van Berlijn, maar vanaf begin 1948 zijn de Ufa-studio's en terreinen in Babelsberg opnieuw in dienst. Vroegere medewerkers keren naar het vanuit Berlijn gemakkelijk bereikbare Babelsberg terug. Velen haken echter af wanneer zij na de munthervorming in zwakke Oostmarken worden betaald.

In het begin van de jaren 50 is de politieke repressie hard. Het productieprogramma van DEFA moet de ideologische partijlijn volgen en ten dienste staan van "de opvoeding van de arbeidersmassa's in de geest van het socialisme". De filmcommissie van de eenheidspartij is zo streng bij het goedkeuren van projecten, dat het aantal producties klein is. Na de dood van dictator Jozef Stalin in 1953 treedt een tijdelijke politieke dooi in waar ook DEFA van profiteert.

DIE LEGENDE VON PAUL UND PAULA

De bevoegdheid voor film verhuist van de eenheidspartij naar het gemakkelijker aanspreekbare ministerie van cultuur. Begin de jaren 60 stijgt de jaarproductie tot 20 en zelfs meer dan 30 films. Het aanbod wordt ook verruimd. Kinderfilms zijn internationaal een belangrijk uithangbord. Ineens zijn coproducties met Frankrijk mogelijk. In Babelsberg worden *TILL ULENSPIEGEL* (1956, regie en hoofdrol: Gérard Philipe), *LES SORCIÈRES DE SALEM* (1957, Raymond Rouleau) en *LES MISÉRABLES* (1958, Jean-Paul Le Chanois) gedraaid met gaststerren zoals Simone Signoret, Yves Montand en Jean Gabin.

Vanaf midden de jaren 50 komt er met Frank Vogel, Heiner Carow en Konrad Wolf een nieuwe generatie regisseurs aan. Zij hebben het in hun films over het leven in de DDR, maar blijven anderzijds ook opmerkelijke antifascistische films afleveren. Sommige werken worden vanaf 1958 gebrandmerkt als "ideologisch vrijblijvend", uit omloop genomen of verboden. Tijdens de hele DEFA-periode wordt geregeld de partijleiband dan eens versoepeld, dan weer aangehaald. Zo keurt het partijcongres van 1963 enige mate van liberalisering van het culturele leven in de DDR goed. DEFA speelt daarop in, maar in 1965 is de versoepeling al voorbij en wordt de nieuwe speelfilm *DAS KANINCHEN BIN ICH* van Kurt Maetzig prompt verboden. Elf andere films, bijna een hele jaarproductie, wacht hetzelfde lot. Maetzig kloeg in zijn gewraakte werk het opportunisme aan van rechters en openbare aanklagers naargelang de overheersende politieke wind. Het uitdoven van de korte liberaliseringperiode viel samen met de afzetting in de Sovjet-Unie van Nikita Chroestsjov en zijn opvolging door de veel dogmatischere Leonid Breznev.

ROMAN POLANSKI

De DDR-cinema durft alle genres aan. In reactie op de Karl May-verfilmingen die vanaf 1962 in West-Duitsland werden gedraaid, produceert DEFA vanaf 1966 meer dan een dozijn succesrijke 'indianenfilms', dikwijls met de Joegoslaviër Gojko Mitic in de hoofdrol. De westernclichés worden ideologisch aangepast en het kolonialisme gehekeld. Een deel van de opnames gebeurt in en rond Babelsberg, voor buitenopnames wordt uitgeweken naar onder meer de Kaukasus. Ook sciencefictionfilms en ruimteavonturen werden gedraaid. De in een Joods oorlogsetto spelende JAKOB DER LÜGNER (1975) van Frank Beyer wint op de Berlinale een Zilveren Beer voor hoofdrolspeler Vlastimil Brodsky. Deze zeer overtuigende antifascistische prent krijgt internationale waardering en als enige DEFA-productie in 1977 zelfs een Oscarnominatie.

Een van de productiefste regisseurs in de jaren 70 en 80 is Heiner Carow. Van hem is de zowel poëtische als anarchistische LEGENDE VON PAUL UND PAULA (1973) die in de DDR een cultfilm werd, maar ook COMING OUT (1989), de eerste en enige DEFA-film over de homoproblematiek. Het individu moet zijn leven zelfstandig kunnen bepalen en niet altijd plooiën voor de eisen van de samenleving, is Carows hoofdthema. Ook in SOLO SUNNY (1980) heeft Konrad Wolf – voorts vooral bekend van de destijds druk bediscussieerde DER GETEILTE HIMMEL (1964) en van het autobiografische oorlogsverhaal ICH WAR NEUNZEHN (1968) – het over de vraag hoe vrij het individu kan zijn in een socialistische samenleving. SOLO SUNNY was Wolfs 14de en laatste film; hij stierf in 1982.

Na de val van de Muur in 1989 en in de aanloop van de Duitse eenmaking krijgt de door de

Het Babelsberg van de 21ste eeuw is vooral een internationaal gewaardeerd verlener van productiefaciliteiten voor grootbudgetfilms.

DDR-regering opgerichte Treuhandanstalt de taak de privatisering van de DEFA-speelfilmstudio voor te bereiden. In 1993 wordt de laatste productie afgewerkt: de kinderfilm ZIRRI – DAS WOLKENSCHAF. In totaal werden op 46 jaar tijd circa 750 DEFA-speelfilms geproduceerd, en daarnaast nog eens 490 tv-producties.

Van 1993 tot nu

Na de privatisering verloopt de heropstart van Babelsberg bijzonder moeilijk. Nadat de Franse mediagroep Vivendi de studio had opgekocht was het lang onzeker of filmproductie wel de hoofdbestemming van de site zou blijven, ook al kreeg de Duitse filmregisseur Volker Schlöndorff een van de leidende functies van de studio en werd er in 1993 zwaar geïnvesteerd in de modernisering van de technische infrastructuur met de bedoeling grote producties aan te trekken. Wanneer Paramount beslist de dure oorlogsfilm ENEMY AT THE GATES (2001, Jean-Jacques Annaud) te komen draaien, is dat een doorbraak. Andere Amerikaanse films – maar ook Europese filmers zoals Roman Polanski – volgen. Vivendi houdt het voor bekeken en het Duitse producentenduo Carl Woebcken en Christoph Fisser neemt de leiding over. Zij trekken met Studio Babelsberg AG naar de beurs, investeren in grotere studiocapaciteit en de productie van grootbudgetfilms neemt toe. Het nieuwe Babelsberg kan er prat op gaan al vier Oscars te hebben gewonnen, namelijk voor THE PIANIST (2002), DIE FÄLSCHER (2007), THE READER (2008) en INGLOURIOUS BASTERDS (2009) – en een massa internationale sterren over de vloer te krijgen. Tot de meest recent opgenomen prenten behoren THE GHOSTWRITER (2010, Roman Polanski) en de Shakespeareprent ANONYMOUS (2011, Roland Emmerich).

Het gros van de inkomsten van Babelsberg wordt dus nu gehaald uit het uitlenen van de studio's, het bouwen van sets en het verlenen van productiefaciliteiten voor vooral internationale films. Er zijn er zo drie of vier per jaar nodig om Babelsberg draaiende te houden. Maar studiobaas Woebcken geeft grif toe dat de echte glorie dagen onherroepelijk tot het verleden behoren. De studio bezit en verdeelt zijn films niet meer zoals ten tijde van de Weimarrepubliek. Soms wordt er nog wel met andere landen gecoproduceerd, maar meestal zijn de in Babelsberg gedraaide films nu eigendom van grote onafhankelijke producenten of van de grote Amerikaanse studio's. Babelsberg heeft het overleefd maar de tijden zijn veranderd.